

Araştırma Makalesi/Research Article

**SELANİK PİSKOPOSU GRİGORİOS PALAMAS VE ORTODOKS
HRİSTİYAN KİLİSESİNDE HESYATİK GELENEK¹**

*GREGORY PALAMAS ARCHBISHOP OF THESSALONIKI AND HESYCHASM
IN ORTHODOX CHRISTIAN TRADITION*

Salih İNCİ*

*Geliş Tarihi: 06.10.2018
(Received)*

*Kabul Tarih: 26.11.2019
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada, XIV. yüzyılda ortaya çıkan ve kilise tarihinde “Palamizm” ya da “Hesyatik” olarak bilinen ve bir süre esir olarak Türklerle birlikte yaşama tecrübesine de sahip olmuş olan Grigorios Palamas’ın (1296-1359) öncülündeki manastır menşeli mistik akım ele alınmıştır. Palamas’ın başlatmış olduğu “Palamizm” hareketi, dönemin manastırlarının Bizans dünyasındaki fonksiyonları hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Bizans’ın çöküşüne paralel olarak gelişen bu akımda Palamas, özetle mistik karakterli özel bir takım nefes alıp verme tekniklerine dayalı bir dua ile Tanrısal hakikate ulaşılacağını iddia etmiştir. Rakibi Calabria’lı bilgin Barlaam (1290 – 1348) ise Aziz Aquino’lu Thomas’ın izinden giderek Tanrıya ancak rasyonel bilgi ile ulaşılacağını iddia etmişti. Teolojik düzlemde başlayan her iki hareketin hem siyasi, hem de kilise tarafından destekçileri ve muhalifleri olmuştur. Bizans’ta “Kantekuzenos” ve “Paleologos” hanedanları arasındaki mücadele dönemine denk gelen bu tartışma, manastır keşişlerinin organize olduklarında teolojik ve politik tartışmalarda nasıl etkin olduklarını göstermesi bakımından ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Palamizm, Bizans, Ortodoks, Patrikhane

ABSTRACT: In this study, we will examine the mystical movement as known "Palamism" or "Hesychasm" which was appeared undertaken by Gregory Palamas (1296–1359) a monk of Athos in the fourteenth century. So we can have more information about the functions of monasteries and their theological and political aspects the in Byzantium world. According to this idea that emerged in the late Byzantine period, Palamas suggested that the recitation of the Jesus Prayer should be accompanied by a psychosomatic technique with the breath, into the heart. But Scholar Barlaam (1290 - 1348) Calabrian objected to this technique by the Thomas Aquino's ideas. Because he claimed that real knowledge about God could only be reached by reason. Eventually both movements that started at theological level, were supported or opposed later by the politics and church circles. This debate, which coincided with the struggle between the dynasties of "Kantekuzenos" and

¹ Bu çalışma, 27 - 29 Eylül 2018 tarihindeki “IV. Uluslararası Ahilik Sempozyumu”unda sunulan “XIV.YY’da Bizans’ta Bir Keşiş Hareketi Olarak Ortaya Çıkan Palamizm ve Etkileri” adlı tebliğin geliştirilerek bir makale formatına dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur.

* Doç.Dr., Kırklareli Üniversitesi, incisalih@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2252-5564

"Paleologos" in Byzantium, is an interesting example of how monastic monks show their effectiveness in theological and political debates when they are organized.

KeyWords : Palamizm, Byzantine, Orthodox, Patriarchate

1.GİRİŞ

Ortodoks dini gelenekte manastırlar önemli bir yere sahiptir. Dünyadan el etek çekerek dinin mistik yaşam biçimini benimseyen manastır keşişlerinin Bizans halkı nazarında da önemli bir karşılığı vardı. Bu yüzden halkın resmi kiliseden daha çok itibar ettiği bu kurumun desteğini almak, Bizanslı yöneticiler için oldukça önemli idi. Özellikle taht kavgalarında, tahtta iddiası olan tarafların halk katında kendi meşruiyetlerini sağlamak için manastırların desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Ayrıca Bizans Ortodoks dini geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan manastırlar, zaman zaman sapkın, mistik olarak görülen akımların bastırılmasında da önemli roller üstlenmişlerdir. Bazen de kendileri, bizim bu çalışmamızda ele aldığımız "Palamizm" hareketinde olduğu gibi sapkın, heretik olarak görülmüşler ve kendilerini savunmak zorunda kalmışlardır. Bizans'ta, daha önce kısmen manastır kaynaklı bazı muhalif hareketlerle, örneğin ikonaklast hareket, Roma Kilisesi ile birleşmeye (union) karşı muhalif tutumlar, ya da Bizans tahtının gasp edilmesi karşısındaki muhalif tavırlarla (Arsenistler gibi) mukayese edildiğinde aslında palamizm hareketinin tümüyle kilise içinde olan dini bir akım olup siyasetle doğrudan ya da dolaylı hiçbir ilişkisi olmayan, bir harekettir. Böylesi sırf dini olan bir hareketin nasıl olup da siyasi bir kampaşmaya ve çekişmeye evrildiğini görmek adına, bu çalışmada önce bu hareketin teolojik yönü hakkında bilgi verilecek daha sonra ise olayın toplumsal ve siyasi yönü ele alınacak, en sonunda ise bu hareketin komşuları olan müslüman Türkler ve İslamla ilişkisine kısaca değinilecektir.

2. PALAMİZMİN KAYNAĞI OLARAK HESYCHAS (HESYATİZM)²

Yunanca "hesychia"dan türetilen, *hesychasm* veya *hesychast* kavramları, kelime olarak sessizlik, huzur, veya içsel dinginlik gibi anlamlara gelir. Bu anlamıyla hesyatizm, Hristiyan keşişlerinin en temel özelliklerinden biridir. Neilos Ankyra (ö. 430)'nın "*Nasil ki sürekli karıştırılan (dinlenmeye bırakılmayan) çamurlu su temizlenmezse, hesyatik bir yaşam olmadan da bir keşişlikten söz etmek mümkün değildir.*" ifadesi içsel dinginliğin, sessizliğin Hristiyan mistisizmi için ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir.³ Miladi beşinci asırlarda başlayan

² "Hesychasm" kelimesi bundan sonra Türkçe ifadede kolaylık sağlaması için *Hesyatik* ve *Hesyatizm* şeklinde kullanılacaktır.

³ Metropolitan Kallistos of Diokleia, "Hesychasm", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Edited by John Anthony Mc Guckin), Oxford 2011, s.301.

bu gelenek, bazı inkıtalara rağmen çeşitli mistik teologlar ve eserleri yoluyla sonraki asırlarda da devam etmiştir.⁴

İlk dönemlerde (IV. - VI. yy) hesyatizm, toplumdan ayrı tek başına yaşamayı ifade eden *hermitik* keşişlik yaşam tarzını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu anlamıyla kelime, toplu olarak bir yerde yaşamayı ifade eden *cenobit* türü keşişlik anlayışına karşı olarak, toplumdan soyutlanarak yalnız yaşamayı tercih eden bir keşişlik türü için kullanılmıştır. Nitekim dördüncü yüzyılda kavram Evagrius, Nyssalı Gregorios gibi teologların yazılarında bu anlamı ifade etmektedir.⁵ Ancak daha sonraki kaynaklarda kalbî sessizliğe ve manevi duygusallığa işaret eden anlamı ile özdeşleştirilmiştir. Hesyatizm, genel anlamıyla tenzihi (olumsuzlama) dua yoluyla ya da ikonik olmayan bir dua aracılığıyla Tanrı ile birleşme arayışını ifade eder. Bu anlayışa göre ibadet, yersiz, tutarsız düşüncelerden ve imajlardan (hayali tasavvurlardan) bağımsız olmalıdır. Beşinci yüzyıldan itibaren böyle bir şey elde etmenin temel araçlarından biri, “*Kutsal Ad*” veya “*İsa'ya Yakarış*” adıyla bilinen *hesyatik dua* olmuştur.⁶ Bu dua, keşişlerin en gözde ibadeti “*yürek duası*” veya “*İsa duası*” olarak da bilinir. “*Efendimiz İsa Mesih, Tann'nun oğlu, merhamet et bana*” şeklindeki kısa dua, bıkip usanmadan sürekli tekrarlanmalı, üzerinde tefekküre dalınmalı ve içselleştirilmelidir.⁷ On dördüncü yüzyıla gelindiğinde ise, *Hesyatik duaya*, öncekilerden farklı olarak kontrollü bir biçimde sık sık nefes alıp verme şeklinde psikosomatik (ruh ve bedenle ilişkili) karakterli, özel tekniklerle yapılan bir uygulama eşlik etmeye başlamıştır.⁸

Bizans'ta Grigorios Palamas'la (1296-1359) çok daha bilinir olduğu için onun adına nisbetle “Palamizm” olarak bilinen bu akımın kökleri aslında Hıristiyanlıkta çok daha gerilere kadar giden *theosis* kavramı ile yakından ilişkilidir. Doğu Hıristiyanlıkta insanın tanrılaşmasını ifade eden *theosis*, önemli bir kavramdır. Hıristiyanlıkta kurtuluş teolojisiyle insanın tanrılaşmasını, yani *theosis*'i mümkün kılan şey ise, Logos'un (oğul İsa'nın) bedenleşmesidir. Hıristiyan düşünürler, bunu İncillerdeki İsa Mesih'in sözlerine dayandırırılar. Onun, “*Bana*

⁴ Hesyatik eserlerin tümü için bkz. Allyne Smith, *Philokalia: The Eastern Christian Spiritual Texts: Selections Annotated & Explained*, Second Printing, Sky Light Paths Publishing, Woodstock- U.S. 2006.

⁵ John Meyendorff - Nicholas Gendle, *Gregory Palamas: The Triads*, New Jersey: Paulist Press, 1983, s.2

⁶ Kallistos, “Hesychasm”, s. 301.

⁷ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi -III*, (Çev. Ali Berktaş), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 241.

⁸ Kallistos, “Hesychasm”, s. 301.

verdiğin yüceliği onlara verdim. Öyle ki bizim bir olduğumuz gibi bir olsunlar. Ben onlarda, sen bende olmak üzere tam bir birlik içinde bulunsunlar"⁹ sözü bu düşünceye kaynaklık eder. Hıristiyan mistiklere göre bu, içsel, kesintisiz bir dua ve tefekkür sonunda ancak Tanrının lutfuyla olur. Bu da ancak Doğuya özgü mistik bir ışık deneyimi sayesinde tecrübe edilebilir. Bu durum, daha ilk dönemlerden itibaren keşişlerin tanrısal lutfun ışığıyla parladıkları ve münzevi bir keşişin karanlık hücresinin bu tanrısal ışıkla dolup taşıdığı ve aydınlandığı şeklinde bir inancın yerleşmesine neden olmuştur.¹⁰ Bu ışık metaforu, Doğunun büyük Kilise babalarından Nyssalı Gregoryos'ta (330 – 395), "*Kutsal Karanlık*" kavramı ile merkezi bir yere sahip olmuştur. Bir diğer meşhur kilise babası İtiraftçı Maksimos'a (Maximos Confessor, 580–662) göre de, karanlıklar içindeki bu Tanrı görüntüsünde theosis gerçekleşir ve inanan kişi Tanrıya katılmış olur.¹¹

VI. yüzyıldan itibaren Hesyatizm, Sina Dağındaki Büyük Katerina manastırı Keşişi Aziz İoannes (St. John) Klimakos (579-659) kanalıyla Bizans'a yayılır. O, mistik yaşamın sırlarına dair kaleme aldığı "Ladder of Divine Ascent" (Kutsal Yükselişin Basamakları) eseri ile sonraki dönem mistik teologları Aziz Simeon ve Gregorios Palamas üzerinde etkili olmuştur. Ona göre, 27 adımdan oluşan bu basamaklarla insan bir iç yolculuğa çıkmalı, böylece hesyatik bir keşiş kendi iç alemini keşfetmeli, kalbini dinlemeli, bir bakıma kalbin içinde gizli mabeddeki Mesihin ikametgahını bulmak için çabalamalıdır. Kitab-ı Mukaddeste Hz. Süleyman'ın "*Ben uyurum, fakat kalbim uyanıktır*"¹² sözünde olduğu gibi kalbine kulak vermelidir.¹³

XIII. - XIV. yüzyıllara gelindiğinde Bizans'ta Athos / Aynaroz Dağı Ortodoks mistisizminin kalbinin attığı yerdir.¹⁴ Bu dönemde Aynaroz'un önemli keşişlerinden biri, aynı zamanda Palamas'ın da hocası olan keşiş Nikephoros'un, kalbi uyanıklık ve kalbin korunması üzerine yazdığı kısa, fakat etkileyici eseri ile hesyatik akımın önemli bir temsilcisi olmuştur.¹⁵ Ona göre ruhsal yaşamın amacı bir takım dua ve ayinlerle (sakramentler) "kalpte gizlenmiş hazine"nin bilincine

⁹ Yuhanna, 17:22-23; Ayrıca bkz. Petrus'un 2. Mektubu, 1:4.

¹⁰ Eliade, *Dinsel İnançlar III*, s. 69.

¹¹ Eliade, *Dinsel İnançlar III*, s. 241.

¹² Kitab-ı Mukaddeste, *Neşideler Neşidesi*, 5:1.

¹³ John Chryssavgis, "St. John Klimakos", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Edited by John Anthony Mc Guckin) Oxford 2011, s. 535-536; Kallistos, "Hesychasm", s.303.

¹⁴ Bkz. John Meyendorff, "Mount Athos in the Fourteenth Century: Spiritual and Intellectual Legacy." *Dumbarton Oaks Papers*, Sayı 42, Washington, 1988, s. 157-165.

¹⁵ Kallistos, "Hesychasm", s. 303-304.

varmaktır. Bir bakıma aklı (nous) kalple, yani Klimakos'un deyiimiyle Tanrı'nın mekanı" ile birleştirmektir. Bu ise aklın nefes aracılığıyla kalbe indirilmesi şeklinde olur. Bu tür bir tekniğin, yani, İsa duasının nefes alıp verme tekniğiyle birleştirilmesinin kesin olarak bilinen ilk tanığı olarak bu Aynarozlu keşiş gösterilir.¹⁶ Onun verdiği teknik şöyledir:

"Sana söylediğim gibi otur, ruhunu toparla, onu –yani ruhunu- burun deliklerine sok; nefes yüreğe gitmek için bu yolu kullanır. Onu it, içine çektiğin havayla birlikte yüreğine inmeye zorla. Oraya vardığında nasıl bir sevinç yükselecek göreceksin.... Uzun süren bir ayrılıktan sonra evine dönen adam nasıl karısına ve çocuklarına kavuşmanın sevincini bastıramazsa, ruh da nefesle birleşince sözle anlatılamaz bir sevinç ve zevkle kabından taşar. Sonra şunu bil ki, ruhun oradayken, ne suskunlaşmalı ne de çalışmadan durmalısın. Ama 'Efendimiz İsa Mesih, Tanrı'nın oğlu, merhamet et bana' çılgılığın başka bir işle uğraşma, başka bir şey düşünme. Ne olursa olsun buna hiç ara verme."¹⁷

Aynaroz Dağı'ndaki hesyatik akımın bir diğer önemli temsilcisi de Sinalı Gregorios (1255-1346)'tur.¹⁸ O, günah nedeni ile gizlenen lütfun bilincine ulaşmak için "Tanrı'yı hatırlama" anlayışını merkeze alır. Bir keşiş İncilde İsa Mesih'in "Tanrın Rabbini her an hatırla"¹⁹ emrine uyarak hareket etmeli ve yaşamalıdır. Gregorios, münzevi keşişliği, kolektif manastır yaşamına tercih eder. Zira liturjik dualarla "Tanrı'yı hatırlama" işini derinlikli bulmaz. Ancak keşiş bu hatırlama eyleminde dikkatli olmalıdır. Zira bu hayal gücünün yarattığı görüntülerin bazı tehlikeli yönleri de olabilir.²⁰

3. PALAMİZMİN SAVUNUCUSU GRİGORİOS PALAMAS VE GÖRÜŞLERİ

Yukarıda bahsedilen ilk çöl babalarına kadar uzanan dua-mistik ışık ve theosis'ten oluşan bu gelenek, bin yıl sonra Aynaroz Keşişleri tarafından devam ettirilerek yaşatılmıştır. Aynarozlu keşişler içinde bunun en hararetli savunucusu ise Tabor'un Işığ (Cebel-i Tur) çerçevesinde mistik bir teoloji anlayışı geliştiren Grigorios Palamas olmuştur. Palamas'ın biyografisi ile ilgili ilk kaynak, onun yakın arkadaşı ve öğrencisi olan İstanbul Patriği Philotheus Kokkinos'un (1354-

¹⁶ Eliade, *Dinsel İnançlar III*, s. 241-242.

¹⁷ Eliade, *Dinsel İnançlar III*, s. 241-242.

¹⁸ Michael Prokurat, Alexander Golitzin, and Michael D. Peterson, *Historical Dictionary of the Orthodox Church*. Cilt, 9, Scarecrow Press, London 1996, s. 147.

¹⁹ Tesniye, 8:18.

²⁰ Eliade, *Dinsel İnançlar III*, s. 242; Kallistos, "Hesychasm", s. 304-305.

1355 ; 1364-1376) kaleme aldığı “*Encomion*” adlı eserdir.²¹ Buna göre Palamas, 1296 yılında başkent Konstantinopolis’te, İmparator II. Andronicus’un saray çevresine yakın soylu bir ailede dünyaya gelmiş. Yedi yaşında babasını kaybettikten sonra eğitimini masrafları imparatorlukça karşılanan bir okulda sürdürmüştür. O, geleneksel Bizans eğitim müfredatının bir parçası olarak Aristo mantığını da okumuş ve başarılı bir eğitim hayatının sonunda, yirmi yaşına gelince manastır hayatını benimsemeye karar vermiştir. Bu karar ailesini de etkilemiş ve o, ailenin diğer üyelerini, annesini, iki erkek ve iki kız kardeşlerini de kendisine katılmaya ikna etmiştir.²²

Palamas, Athos Dağındaki Aynaroz Manastırlarının içinde en eskisi ve aynı zamanda yerleşim olarak bölgenin en uzağında yer alan Aziz Athanasius’un “Büyük Lavra” manastırına katılmıştır. Burada hermitik bir yaşam süren Palamas 1325’lerden itibaren bölge Türk akıncılarının hedefi haline gelince bazı keşiş arkadaşlarıyla birlikte Selaniğe sığınmıştır. Palamas ve arkadaşları şehirle itibata geçerek burada duaya dayalı mistik bir anlayış çerçevesi içinde kendilerine özgü bir muhit oluşturmuşlardır. Daha sonra Palamas’a düşman olan yazarlar, onu bu dönemde Selanik’teki faaliyetleri nedeni ile, (resmi kilise tarafından sapkın olarak görülen) “Bogomil” veya “Messalian” akımları ile ilişkili olmakla itham edeceklerdir. Ancak Palamas, bu grupların görüşlerini çok açık bir şekilde reddetmiştir.²³

Onun takipçileri, rakiplerinin bu iddialarına karşı çıkararak Palamas’ın bu gruplara karşı ciddi bir şekilde mücadele ettiğini anlatırlar.²⁴ Anlatılanlara göre Messalianlar gruplar halinde, Palamas’ı dağdaki keşiş hücrelerinde ziyaret ederler, onunla tartışırlar, en sonunda da liderleri ile birlikte gelirler, grubun lideri ile Palamas, İsa’nın duası ve kutsal haç konularında tartışır. Onlar İsa için yapılacak tek dua sözlerinin bizzat İsa’nın kendisini dinleyen havarilerine okuduğu dua metni olduğunu, diğer dua lafızlarının ve sözlerinin gereksiz olduğunu ve yasayı ihlal anlamına geldiğini iddia ederler. Palamas buna karşı başta Luka olmak üzere²⁵ İsa’nın ardından onun sadık öğrencilerinin yaptığı ve bu duaların da Tanrı katında

²¹ Migne, PG 151, cols. 551-656, naklen, John Meyendorff - Nicholas Gendle, s. 114, 11 nolu dipnot.

²² John Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, (Trans from French George Lawrence), Faith Press, London, 1964, s. 28 - 36.

²³ Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 36-42.

²⁴ Janet Hamilton – Bernard Hamilton- Yuri Stoyanov, *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Dualist Heretikler*, (Çev. Leyla Kuzucular), Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2011, s. 445-446.

²⁵ *Resullerin İşleri* 2:4.

kabul gördüğünün anlatıldığı çeşitli İncil metinlerindeki dualardan örnekler vererek onlara cevaplar vermiştir. Yine Palamas'ın öğrencilerinin anlattıklarına göre Messalianların haçla ilgili itirazlarını da çürütür ve sonunda muhatapları onun görüşlerini kabul ederek tekrar ana kiliseye gelip bağlılıklarını sunarlar. Düşmanlıkta devam edenlerden bazıları onu zehirlemek istedilerse de Tanrının bir inayeti ile bundan haberi olan Palamas, zehirli yemeği yemeyerek bu suikasttan kurtulmuştur.²⁶

Otuzlu yaşlara geldiğinde (1326'larda) yanındaki birkaç keşişle birlikte Berrhea yakınlarındaki hermitik bir manastırda inzivaya çekilen Palamas, burada haftada beş gün kendi hücrelerinde aralıksız olarak "İsa'nın duası"nı uygulayarak erken dönemlerdeki "hesychast" hayatı yaşamaya başlamıştır. Sadece Cumartesi ve Pazar günü toplu yapılan Eucharistic ayinlerinde diğer keşişlerle ve halkla bir araya gelmiştir. 1331'de ise Aynaroz'a dönen Palamas burada da aynı yaşam tarzını sürdürmüştür. Aynaroz topluluğu içinde büyük bir prestij elde eden Palamas, azizlerin yaşam öyküleri (ayioğrafi) ve ruhani hallerine dair yazılarını kaleme almıştır. Ne var ki onun bu inziva yaşamı kısa sürmüştür. Her ne kadar kendi teolojik ve mistik görüşlerinden vazgeçmese de kısa bir süre sonra, kendisini, hayatının geri kalanına hükmedecek olan teolojik tartışmalar, dini çekişmeler ve siyasi kargaşalar içinde bulmuştur.²⁷

Palamas'ın bütün teolojisinde temel soru şuydu; Eğer biz tanrıyı zihin ile kavrayamıyorsak, Tanrı gerçekten bilinmez midir? Palamas, bunu antik İsrail peygamberlerinin bazı olayları, kısmen İsa'nın gelişinin bir ön koşulu, bir habercisi olarak görmeleri gibi aynı şekilde hesyatik tecrübeyi de buna benzeterek, bu mistik deneyimle kişinin, daha bu hayatta iken, kısmen de olsa, ruhsal olarak tanrısal tecrübeyi yaşayabileceğini iddia etmekteydi.²⁸

Palamas, Tanrının ilahi vahiy yoluyla bilinebilir ve ibadet hayatıyla tecrübe edilebilir olduğunu açıklamak için öz (cevher - ruh) ile enerji arasında bir ayırım yapar ve; "Biz Tanrının özünü/ cevherini bilemezken, onun var olmak için herhangi bir yaratıcıya muhtaç olmayan (yaratılmamış) enerjilerini biliriz" der.²⁹ Palamas özellikle Aristo Felsefesinde oldukça etkindi, ayrıca döneminin bilimsel gelişmelerinden de haberdardı, fakat bunları entelektüel bir senteze dönüştürmede

²⁶ Hamilton – Stoyanov, *Hristiyan Heretikler*, s. 446-449, 453-454.

²⁷ Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 40-42.

²⁸ Stephen Thomas, "St. Gregory Palamas" *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Edited by John Anthony Mc Guckin) Oxford 2011, s. 529.

²⁹ Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 202 vd; Meyendorff - Gendle, *Gregory Palamas: The Triads*, s. 20-22.

pek yetkin değildi.³⁰ Bütün bunlara baktığımızda Palamas'ın şunları haykırdığını söyleyebiliriz: “Tanrı hakkında, bütün dünya ve kendimiz hakkında kesin ve yalan olmayan herhangi bir şeyi biz nereden öğrenebiliriz? Bu da ruhun öğretisinden başka ne olabilir ki?”³¹

Palamas görüşlerini, Hz.İsa'nın başkalaşımı (transfiguration) sırasında seçilen üç havarinin (Petrus, Yakup ve Yakubun kardeşi Yuhanna) üzerine parlayan “Tabor Dağı”nın ışığı olan “Tanrının Yüceliği” kavramı üzerine temellendirmiştir. İncillerde olay şu ifadelerle anlatılır :

¹Aradan altı gün geçtikten sonra İsa Petrus'u, Yakup'la kardeşi Yuhanna'yı yanına aldı, onları yalnız olarak yüksek bir dağa yöneltti. ²Onların gözleri önünde görünüşü değişti, yüzü güneş gibi parladı. Giysileri de ışık benzeri ak oldu. ³Ansızın Musa'yla İlyas göründü onlara. İsa'yla görüşüyorlardı. ⁴Petrus İsa'ya, “Ya Rab” dedi. “Burada bulunmamız ne iyi! İstersen, bu yerde üç çadır kurayım: Biri sana, biri Musa'ya, biri de İlyas'a.” ⁵O daha söylemekteyken, parlak bir bulut onlara gölge saldı. Buluttan gelen bir ses konuşmaktaydı: “Sevgili Oğlum budur; O'ndan hoşnutum. O'nu dinleyin.” ⁶Öğrenciler bunu duydıklarında yüzüstü yere kapandılar, aşırı korkuya kapıldılar. ⁷İsa yaklaşıp onlara dokundu. “Ayağa kalkın, korkmayın” dedi. ⁸Öğrenciler başlarını kaldırdıklarında İsa'dan başkasını görmediler. ⁹Dağdan inerlerken İsa onlara buyruk verdi: “İnsanoğlu ölüler arasından dirilinceye dek bu gördükleriniz hiç kimseye anlatmayın.”³²

Bu olaydan hareketle Palamas kendi mistik, teolojik formülasyonunu oluşturdu. ³³ Bu görünümü “Kutsal veya yaratılmamış enerji” ve “yaratılmamış ışık” ifadeleriyle kavramsallaştırdı. Buradaki onur ve şeref, bu yüceliği Tanrının insan ırkı ile paylaşmayı seçmesinin bir sonucudur. Yine bu (İsa'nın şahsında), insanın başkalaştırılması (transfiguration) yoluyla yüceltilmesidir. Bu şekilde, bir ışık metaforuyla tanrısal bir tecrübenin yaşanabileceği meselesi Palamas'ın en temel iddiasıdır.³⁴

Bu anlatımların ışığında İsa'nın yaşadığı bu tecrübeyi insan kendi iç, ruhsal dünyasında da yaşayabilecektir. Bu nedenle Palamas da hocası ve diğer selefleri gibi Tanrının insanın yüreğinde tecrübe edilebileceğine vurgu yapmıştır. Konuyla ilgili İncillerde pek çok örnekler vardır. Onun verdiği örneklerden bazıları arasında şunlar karşımıza çıkar;

³⁰ Palamas'ın öğretisinin Aristo ile ilişkisi için bkz. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 131-132.

³¹ Stephen Thomas, “St. Gregory Palamas”, s. 529.

³² *Matta* 17:1-9; *Markos* 9 : 2-8; *Luka* 9 : 28-36.

³³ Bkz. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 214- 220.

³⁴ Stephen Thomas, “St. Gregory Palamas”, s. 530..

“Hem bedeninizin sizlerde bulunan Kutsal Ruh’un tapınağı olduğunu bilmiyor musunuz? Bu Ruh size Tanrı tarafından verilmiştir. Kendi kendinizin değilsiniz”³⁵. “Mesih, O’nun evi üzerinde yetkili oğul olarak sadıktır. Eğer cesaretimizi ve övündüğümüz umudu gevşmeden sonuna dek sürdürürsek, O’nun evi biziz.”³⁶. “Tanrı tapınağı yalancı tanrılarla uyuşabilir mi? Çünkü biz diri Tanrı’nın tapınağıyız. Tanrı’nın bildirdiği gibi: “Onların arasında konut kuracağım hem de aralarında yürüyeceğim.”³⁷

4. BARLAAM’LA TARTIŞMALAR VE HAREKETİN SİYASİ KAMPLAŞMAYA DÖNÜŞMESİ

Aynarozdaki kendi hücrelerinde sakın bir keşişlik hayatı süren Palamas’ın Bizans’taki teolojik, kısmen de politik tartışmaların içine çekilmesi ve bir anda hareketli bir ortama girmesi, İtalyan asıllı Bizanslı Ortodoks bilgin Kalabrialı Barlaam’ın (1290–1348), önceki adıyla Bernardo Massari’nin, şiddetli bir şekilde Hesyatik düşünceye saldırmalarıyla başlar. Barlaam, 1330 yılları sırasında Bizans egemenliğindeki Güney İtalya’dan ayrılıp, önce Artra, Selanik ve en sonunda o zamanki Konstantinopolis’e gelmiş ve başkentte üst seviyedeki bir okulda, Karye Manastırındaki Aziz Saviour’da hoca olmuştu.. Daha sonra ise İmparator III. Andronikos Palaeologos’un saray kabinesinde yer almıştır.³⁸

Her ne kadar tartışmalar Bizans İmparatoru III. Andronikos’un (1328-1341) son günlerinde başlayıp taht mücadelelerindeki iç savaş (1341-1347) dönemlerinde çok daha hararetli bir biçimde yaşanmış olsa da, bu husumetin kökleri daha da gerilere gitmektedir. III. Andronikos, selefi olan büyükbabasının askıya aldığı Batı Kiliseleri ile görüşme konularını, yine siyasi saiklerle yeniden başlatmıştı. İmparatorluk yetkilileri, 1333’ün sonlarında İstanbul’a gelen Papa XXII John’un temsilcileri ile yapılacak müzakerelere Bizansı temsilen Palaması davet etmişler, o da bunu reddetmişti. İmparator bunun yerine, Ortodoksluğu savunması için Barlaam’a başvurmuştur. Barlaam, Thomas Aquinas’ın eserlerinin doğru bir şekilde kavranması için Latince dikkate alınması gerektiğini ilk kez söyleyen bir Ortodoks olarak bilinir. Görüşmelere Ortodoksluğu temsilen katılan Barlaam, tartışma sırasında, Latince mantıkla yapılan Tanrıya dair teolojik çalışmaları tenkit etmiş ve ancak kilise babaları aracılığıyla yorumlanan kutsal kitabın tek rehber olduğunu söylemiştir. Öteden beri çoğu din adamları ve keşişlerin tamamı Latin

³⁵ Korintoslara Mektup I, 6:19.

³⁶ İbranilere Mektup, 3:6.

³⁷ Korintoslara Mektup II, 6:16.

³⁸ *The Cambridge History of Christianity: Volume 5, Eastern Christianity.* (Edit. Michael Angold), Cambridge University Press, London 2006, s. 62-63.

kilisesi ile birleşme görüşmelerine şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Barlaam'ın başkentte hızla yükselmesi, ardından Latinlerle yapılan görüşmelere katılması, üstelik de Ortodoksluğu Latinlere karşı savunan bir rahibin Latin kökenli (İtalyan) olması başkentteki bir çok rahibi kızdırmıştı.³⁹

İlerleyen günlerde onun hesyatik düşünceye karşı yaptığı eleştiriler Palamas'ı harekete geçirmiştir. Barlaam, hesyatiklere, onların ilahi ışığı görebildikleri, tanrıyı "deneysel" yollarla tecrübe ettikleri şeklindeki iddialara kinayeli, apolejitik bir üslupla, biraz da onların bu garip hareketlerini alaycı bir tavırla eleştirmektedir. Onların görüşlerini hastalıklı bir bilgiye sahip olan bir takım bencil fikirler olarak nitelendirmekte, hesyatiklerin tartışma için gerekli olan yeni teolojik yaklaşımlara kapalı olduklarını, sadece ağırlıklı olarak asketik bir dille yetindiklerini iddia etmekteydi. Barlaamın bu iddiaları, sonraki dönemlerde de hesyatik düşünceye karşı olan rasyonalist ortodoks düşünürler tarafından sıklıkla yüceltilecektir.⁴⁰

Bu saldırılara karşı Palamas, yukarıda özetlemeye çalıştığımız kendi teolojik görüşlerini hesyatizmi savunduğu meşhur eserini⁴¹ kaleme alarak cevap verecekti.⁴² Tartışmalar İmparator III. Andronikos'un (1328-1341) saltanatının son yıllarında şiddetlenmiştir. Barlaam, Hesyatiklerin sapkın olduklarını ve kilise tarafından aforoz edilmeleri gerektiğini söyleyerek İstanbul Patriği XIV İoannes Kalekas'a (1334-1347) ihbar etmiştir. Bunun üzerine İmparator naibi ve ordu komutanı Kantekuzenos, sorunun bir kilise konsiliyle çözülmesi konusunda İmparatoru ikna etmiştir. Kantekuzenos'un kendisi Barlaam'ın öğretilerine ve düşüncelerindeki derinliğe saygı duyuyordu, bu nedenle de onu başkentteki en büyük okula tayin eden de kendisiydi. Ancak Palamas'ın hesyatik görüşlerinin de kusursuz bir şekilde

³⁹ Bu dönem hakkında geniş bilgi için Bkz. Robert E. Sinkewicz, "A New Interpretation for the First Episode in the Controversy Between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas." *The Journal of Theological Studies*, Cilt 31, No 2, Oxford, 1980, s. 489-500; *History of Christianity 5*, s. 62-63.

⁴⁰ John A. McGuckin, "Barlaam of Calabria", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Edited by John Anthony McGuckin) Oxford 2011, s. 68.

⁴¹ Bkz. John Meyendorff - Nicholas Gendle, *Gregory Palamas: The Triads*, New Jersey: Paulist Press, 1983.

⁴² Palamas'ın çalışmalarının tümü Migne tarafından aynı sayfada Latince ve Grekçe olarak yayınlanmıştır. Bkz. Jacques-Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus*. Series Graeco – Latina (MPG), 150 Vol. Paris 1857-66. (1296-1359, Gregorius Palamas, *Capita Physica Theologica* 1121-1226; *De Hesychastis*, 1101-1118; *De Mentali Quietudine*, 1011-1088; *De Oratione Puritate Cordis*, 117-1122; *Decalogus Christianae Legis*, 1090-1102; *Notitia*, 0771-0800; *Prosopoeiae*, 0960-0988; *Theophanes*, 0910-0960; *Vita S. Petri Athonitae*, 0995-1010.)

geleneksel Ortodoks inancıyla uyumlu olduğunu düşünüyordu. Dönemin Patriği Kalekas (Kantekuzenos'tan hazretmeyen ve ileri de yaşanacak taht mücadelesinde ona karşı olan cephenin mimarlarından olacaktır) istemeyerek de olsa konsil toplanmasının onaylamıştır. Bu dönemde yapılan konsillerde genelde üyelerin çoğu devlet bürokrasisi yönlendirmekteydi. Sonunda 10 Haziran 1341'de Ayasofya'da III. Andronikos başkanlığında bir konsil toplanmış ve Konsil Barlaam'ın görüşlerini ve eserlerini lanetleyerek Palamas'ın gerçek Ortodoksluğun savunucusu olduğuna hükmetmiştir. Bunun sonunda ise Barlaam, pek de sevilmediği Bizans'tan ayrılarak İtalya'ya dönmüştür. Bir dönemler papalığın otoritesi ve "filiqve" kavramı hakkında menfi şeyler yazmış olmasına rağmen kısa bir süre sonra da Avignondaki Papa tarafından çok sıcak karşılanan Barlaam, Katolik Kilisesine katılmış ve Papa tarafından Kalabria'daki Gerace'ye Katolik piskoposu olarak tayin edilmiş ve ölünceye kadar da burada kalmıştır.⁴³

Ancak her ne kadar karşı hareketin mimarı sayılan Barlaam saf dışı edilmiş olsa da başkentte sular durulmamıştı. Çünkü her iki görüşün hala kilise ve bürokrasi kanadında destekçileri ve rakipleri vardı. İmparatoriçe Anna, onun destekçisi ve danışmanı Apokavkos, Patriğin etkisinde kalarak Palamas'a karşı muhalefeti örgütlemeye çalıştılar. Zira Konsil'den sadece beş gün sonra İmparator III. Andronikos ölmüş, en büyük oğlu 9 yaşındaki İoannes Paleologos'un da velihtlığı henüz ilan edilmemişti. Bu durumda ona naiplik yapacak, devleti onun adına yürütecek potansiyel kişiler arasında bir taht kavgası başlamak üzereydi. Bu konuda en yakın naip İmparatoriçe Anna ile ölen imparator Andronikos'un baş danışmanı ve çok yakın dostu olan Kantekuzenos'tu. Ayrıca mevcut Patrik Kalekas da naiplik iddiasında bulunuyordu, Patriğin naiplik iddiasının nedeni ise ölen İmparatorun biri 1334 te, diğeri de sonraki bir tarihte olmak üzere bir savaş nedeni ile başkentten ayrılırken iki kez Patriği kendi yerine naip olarak atamış olmasıydı.⁴⁴

Bizans'ta bu siyasi ortamda kilisedeki teolojik tartışmalar da henüz bitmemişti. Barlaam'ın öne sürdüğü tenkitlerin başkentteki bir diğer önemli ve yerli savunucusu, aynı zamanda Palamas'ın da arkadaşı olan bir başka keşiş Gregorios Akindynos'du. Kendi başına bir ilahiyat tartışmasını göze alamayan Patrik Kalekas, alttan alta Palamas karşıtlarının yeni lideri Gregorios Akindynos'u desteklemekteydi. Yine bir konsil talebiyle çalkalanan başkentte, ilkinden iki ay sonra 1341 Ağustos'un da yeni bir konsil daha toplandı. İmparator ölmüş olduğu için Sinod'a Kantekuzenos başkanlık etti, Patrik, rakibi Kantekuzenos'un

⁴³ Donald. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yılları* (Çev. Bilge Umar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 227; John A. McGuckin, "Barlaam of Calabria", s. 68.

⁴⁴ Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 199-200.

başkanlığındaki bir konsili istemeyerek de olsa onaylamak durumunda kaldı, Palamas tekrar aklandı ve rakibi Gregorios Akindynos mahkum edildi, Palamas ise daha sonrasında öğretilerini daha popüler bir yol ile özetlediği bir dizi pastoral vaazlar vereceği Selanik Piskoposluğuna tayin edildi.⁴⁵

Ancak bu teolojik kavgalar arasında iç ve dış siyasi gelişmeler de devam etmekteydi. 1341 Eylülünde dış karışıklıkları önlemek için İmparatorluğun savunma güçleri komutanı olan *Megas Domestikos* unvanlı Kantekuzenos, ancak beş yıl sonra dönebileceği başkentten ordusuyla ayrılmış, bunu fırsat bilen taht naipleri hemen harekete geçmişlerdir. İmparatoriçe Anna'nın baş danışmanı Apokaukos'un da kışkırtması, Palamasçılar konusunda görüşlerinde hiçbir değişikliğe gitmeyen ve görev süresinin sonuna kadar Palamas karşıtı olarak kalan Patrik Kalekas'ın desteğiyle vatan haini ilan edilen Kantakuzenos, aynı zamanda aforoz da edilmiştir. Kantakuzenosçular bertaraf edilirken patrik de kendini çocuk imparatorun naibi ilan etmiştir.⁴⁶

İşte böyle bir ortamda sıra Palamasçılarla hesaplaşmaya gelmişti. Patrik, ilk başlarda Kantekuzenos'un naiplik hakkını savunan Palamas'ın halk üzerindeki otoritesinden çekindiği için ona bir şey yapamadı, bir süre Boğazdaki bir manastıra bağlı çilehanede kalmasına izin verdi. Zamanla yeni oluşan siyasi denkleme birçok kişi Patriğin yanında yer almaya başladı. Bunların başında önceden aforoz edilen Gregorios Akindynos, bakan Nikephorus Koumnus'un kızı İrene ki kocası II. Andronikos'un oğlu idi ve onun ölümü ile "Evlogia" adına alarak bir manastıra çekilmişti. Aslında bir keşiş olarak Palamas'a daha yakın durması bekleniyordu. Ancak o siyasi davranarak Kantakuzenos'la aynı safta görünmemek adına Palamasçı düşünceye muhalif oldu. Kantakuzenos'un bilgin arkadaşlarından Roma karşıtı olan Nikeforos Gregorias⁴⁷ ve Roma dinine (Katolikliğe) dönmüş olan Demetrios Kydones da, Palamasçı doktrini benimsememişlerdi. Oluşan denklemi fırsata çevirmek isteyen patrik Kalekas, 1344'de İmparatoriçenin gönülsüz rızasıyla bir Sinod daha toplamayı başardı. Palamizm bu sefer mahkum edildi, sapkın görüldü ve Palamas hapsedildi. 1344'de Kutsal Sinod Palaması aforoz ederken, 1341'deki Konsilde aforoz edilmiş olan Gregorios Akindynos'un afarozu geri alınmış, aklanmış ve dini hiyerarşideki rütbesinin yükseltilmesi önerilmişti.⁴⁸

⁴⁵ Meyendorff - Gendle, *Gregory Palamas: The Triads*, s.7 ;Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 227-228; John A. McGuckin, "Barlaam of Calabria", s. 68.

⁴⁶ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 471; Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 202-203.

⁴⁷ Nikeforosla ilgili detay için bkz. Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 248.

⁴⁸ Steven Runciman, *The Byzantine Theocracy*, (London - New York - Melbourne: Cambridge University Press, 1977), s. 155-156; Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 228- 229.

Ancak zamanla iç ve dış olaylarla imparatorluk iyice zayıflamaya başlayınca Patrik ve ekibi de etkisini yitirmeye başlamıştı. Olayları başkent dışından takip eden ve dışarıda birçok ittifaklar yapan Kantekuzenos gittikçe güçlenmeye başlamıştı. Altı yıla yakın (1341-1347) devam iç savaşta Bizans, maddi manevi çok yıpranmıştı. Sonunda İmparatoriçe kendi meşruiyetini sağlamak için Kantekuzenos taraftarı olan Palamasçılara el uzattı, bu konuda Patrikle anlaşmazlığa düştü ve 1347 Şubatında bir sinod daha topladı, amacı Palamas'ı aklamak ve onun halk tabanındaki taraftarlarının desteğini almaktı. Bu toplantıda Metropolitler patriği daha önceden alınmış konsil kararlarına hiçe saydığı için mahkûm ettirip onu patriklikten azlettiler. Palamas'ı tekrar aklayıp zindandan çıkarttılar. Ancak İmparatoriçenin Palamasçıların desteğini alma planının siyasi bir karşılığı olmadı. Zira bu olayın ikinci günü Orhan Beyin de desteğini arkasına almış olan Kantakuzenos, askerleri ile birlikte İstanbul'a girerek taht kavgasının ilk raundunu bitirmiş oldu. İmparatoru şehre girişinde karşılayanlardan birisi de kendisini sürekli desteklemiş olan Grigorios Palamas idi.⁴⁹

Kantakuzenos'un başkente girişinin hemen öncesinde azledilmiş olan Patrik Kalekas'ın yerine, hesyatik düşüncenin taraftarı İsidoros (1347-1350) patrikliğe atandı. Böylece İstanbul'daki Patriklik merkezi, Patrik Kalekas'ın şahsında son kez, hem dini hem de siyasi bir çekişmede uzun süre başrol oynamış ve etrafındaki bürokrasiyi de bu konuda yönlendirmiş bir Patriğe şahitlik etmiş oldu. Yeni Patrik hem selefının Kantekuzenos hakkında verdiği afarozu kaldırdı, hem de yeni İmparator Kantakuzenos'a İmparatorluk tacını giydirdi. Bu sonuç Kantakuzenos'un olduğu kadar aynı zamanda Palamasçıların da (hesykhast düşüncenin) bir zaferi sayılırdı. Zira bundan sonra peşpeşe gelen başkent patriklerinin çoğu Palamasçı düşünce taraftarı kimselerdi. Bunlar arasında Patrik I. Isidoros (1347-1350), Patrik I. Kallistos (1350-1354, 1355-1363), Patrik Philotheus Kokkinos (1354-1355, 1364-1376) sayılabilir.⁵⁰

Bu olaylar esnasında Selanik'te bulunan ve zelotlar denen bir grup ortaya çıkmış 1342 de iktidarı ele geçirip yedi yıl ülkeyi V İoannes adına yönetmişlerdi. Kantakuzenos'u baş düşman bellemişlerdi, hatta Palamas oraya başpiskopos olarak tayin edildiğinde onun şehre girişine bile izin vermemişlerdi. İç savaşın ardından tekrar Selaniğe dönen Palamas ölünceye kadar bu görevde kalacaktır. 1359'da ölen Palamas, 1368'de kilise tarafından aziz ilan edilmiş, Paskalya Perhizinin ikinci

⁴⁹Nicol, s. 230 – 231, 233 – 234; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 479 – 480.

⁵⁰Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 479 – 480; Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 231, 256-257.

pazarındaki ayin ona ithaf edilmiştir.⁵¹ Böylece Palamas, Bizans'ın son büyük mistiklerinden biri olarak kilise tarihindeki yerini almıştır.

Başkentte olayların yatışmasının ardından ileride bu tür olayların tekrar Bizans'ı meşgul etmesinin önüne geçmek isteyen İmparator, 1351'de son bir konsil daha topladı. Peşpeşe yapılan uzun oturumlar sonunda konsil, Palamas karşıtlarını, fikirlerinden dönmeye ve tevbe etme çağırarak bir karar çıkardı. Buna hala direnenler ise aforoz edildiler. Sinod kararı, devletin bir yasası sayılan "Tomos" hükmünde görülerek imparator ve daha sonra naipleri tarafından da imzalanarak bir imparatorluk yasasına dönüştürülmüş oldu.⁵²

Palamas'ı sürekli destekleyen Kantekuzenos'un İmparatorluğu da pek uzun sürmedi, o 1354'de yaşanan iç ve dış siyasi gelişmeler neticesinde tahtı V. İoannes Paleologos'a devretti. Böylece Bizansta Kantakuzenoslar devri sona erdi, yeniden, 1453'de yıkılana kadar devam edecek olan "Paleologoslar" dönemi başladı. Mistik düşünceye meyilli olan Palamasçı sabık İmparator Kantekuzenos ve eşi, keşiş elbisesi giyerek bir manastıra çekildiler. Kilise tarihinde "*İmparator ve Keşiş İoasaf Kantakuzenos*" olarak anılan eski İmparator, ölünceye kadar, yaklaşık 30 yıl bir keşiş olarak yaşamış ve burada anılarını kaleme almıştı.⁵³

5. HESYATİZM ve İSLAM

Palamas ve onun öncüleri sayılan Symeon, Klimakos gibi Aynaroz Manastırı keşişlerinin ortaya koyduğu özel bir takım tekniklerle sürekli nefes alıp verme, daima sessiz bir şekilde Mesihi hatırdan tutma ve karanlıklar içindeki bir ışık olarak tanımlanan ışık metaforu ile Mesihi tecrübe etme şeklindeki mistik anlayışın, (apolojist reddiye geleneğinin ileri sürdüğü teolojik farklılıklara rağmen) az çok diğer dini geleneklerle kısmi bir benzerlik olduğu söylenebilir. Nitekim günümüzde, Palamas konusunun en yetkin isimlerin başında gelen Meyendorff da, bazı farklılıklar olmakla birlikte, hesyatik düşünce ile diğer dini geleneklerle bu tür benzerliklerin olabileceğine işaret eder.⁵⁴ Ona göre bazıları hesyatik tekniklerle Hinduizmin "*yoga*" teknikleri arasında dolaylı da olsa bir bağ kurmaya çalışmışlardır, fakat bu biraz uzak bir ihtimaldir. Meyendorff, buna karşın, yine de kesin deliller olmasa da, çok büyük ihtimale bazı İslami etkilerin olmuş olabileceğini kabul eder. Ona göre özellikle de (Palamas'ın da hocası olan)

⁵¹ Stephen Thomas, "St. Gregory Palamas", s. 530; Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 233- 234, 244-245.

⁵² Nicol, *Bizans'ın Son Yılları*, s. 249- 251.

⁵³ Geniş bilgi için Donald M Nicol, *The Reluctant Emperor: A biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295-1383*, Cambridge University Press, London, 2002.

⁵⁴ Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 139.

Aynarozlu keşiş Nikephoros'un hesyatik teknikleri ile Müslümanların "zikri" arasında paralellikler çok fazla dikkat çekicidir. O, bu etkileşimi, keşişlerin Müslümanların yaşadığı, Filistin, Mısır ve Anadoluyla, gerek kişisel temaslar gerekse seyahatler, hatta kimi yerlerde birlikte yaşamaları yoluyla yakın temas ve iletişimde halinde bulunmalarına bağlar. Meyendorff bununla birlikte, bu benzerliğin aynı zamanda iki grup arasında hiç temas olmasa bile, kendi dinlerindeki ortak bazı dini fenomenlerden de kaynaklanmış olabileceğinin de gözü ardı edilmemesi gerektiğini söyler. Ancak ona göre aralarında bazı farklar vardır. Her şeyden önce hem yoga hem de zikir, kendi başlarına hemen istenen etkiyi yaratan (geçici) fiziksel tekniklerdir.⁵⁵ Ona göre, hesyatik yöntem, ruhun dikkatini ve sessizliğini kazanmak için pratikte yapılan bir araçtır, kutsal pratikler ve oruç ise bunu elde etmenin özel (ön) şartlarıdır. Yine o, bu unsurların, insanın Tanrının lutfunu elde etmesine yardımcı bir fonksiyona sahip olduklarını vurgular.⁵⁶

Hesyatizmin diğer dini geleneklerle etkileşimine dikkat çeken bir başka isim de Ortodoksluk konularında uzman Steven Runciman'dır.⁵⁷ Ona göre de Yoga ve zikirle bu hesyatik anlayış arasında yakın bir benzerlik söz konusudur. Doğu kaynaklı olarak gelen bu anlayış Bizans manastır yaşamına etki etmiş olabilir. Özellikle manastır yaşamında büyük bir öneme sahip Sina dağı ve bu bölgeler aynı coğrafyada Müslüman dünya ile yakın temasa geçmişlerdir. Runciman, Müslüman mistiklerin ise bu anlayışı Farisiler (İran) aracılığıyla Hindistan'dan almış olabileceklerini iddia eder. Ona göre bu etki, aynı zamanda Anadolu yoluyla çok daha doğrudan Bizans'a tesir etmiş olabilir. Özellikle Konya'ya gelip yerleşen büyük İslam mistiği Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273) ve onun mistik görüşleri, şiirleri ve sema yapan Mevlevi dervişlerinin bölgede büyük etkisi olmuştur. Zira hesyatiklerin pratikleri, Müslüman sufiler tarafından bilinen bir takım nefes alıp verme biçimleri ile uyumlu görünmektedir. Bu nedenle

⁵⁵ Burada hesyatik metotla İslam'daki "zikir" kavramını tartışmak bu çalışmanın sınırlarını aşacağından bu konuya girmiyoruz. Ancak yazarın İslam'daki zikri bir amaç gibi göstermesi fikrine de katılmıyoruz. Zira zikrin de tam anlamı, (Keşiş Nikephoros'ın mesihi hatırlama anlayışında olduğu) "Allah'ı hatırlamaktır. Dolayısıyla İslam da bu kavramsallaşmış çokça bilen bir ifadedir. Oysa Hristiyanlıkta doğrudan bunu ifade eden çok açık seçik bir kavramsallaştırmayı hatırlamıyoruz. Zikir için bkz. Reşat Öngören, "Zikir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 44, İstanbul, 2013, s. 409-412.

⁵⁶ Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas*, s. 139-140.

⁵⁷ Yoga uygulamaları ve zikirle benzerlikler konusunda ayrıca bkz. Eliade, *Le Yoga*, s. 72 vd (Naklen, Eliade, *Dinsel İnançlar III*, 242 (Dipnot 99.)

Runciman'a göre Hristiyan ve Müslüman mistikler arasında gayri resmi (informal) ve de yazıya dökülmemiş benzer bir takım uygulamalar vardır. Bütün bunlardan sonra Runciman, buna rağmen Hint, Müslüman ve Hristiyan mistikler arasında doğal olarak bazı farklılıkların olabileceğinin kabul edilmesi gerektiğini ifade eder.⁵⁸

Hesyatizmin İslamla ilişkisi bağlamında son olarak, Osmanlı Tarihçisi Halil İnalçık hocanın görüşlerini de hatırlamak yerinde olacaktır. Onun söyledikleri, her ne kadar doğrudan dini pratikler açısından bir benzerlik olduğu iddiası üzerine olmasa da, o, kendi dinlerindeki mistik öğretilerin ve yaşamın o dönemde her iki toplum (Türkler ve Bizanslılar) tarafından da kabul gördüğüne vurgu yapmaktadır. İnalçık, palamizmin lideri Palamas için, Doğu mistisizminin en aykırı şekillerini benimsemiş önemli bir rahip olduğunu, çağdaşı Orhan Gazi'nin de kendi ülkesinde tasavvufi anlayışın revaçta olduğunu söyler. Orhan Gazi'nin emriyle 1336'da İznik'te kurulan ilk medresenin başına getirilen Davud-i Kayseri,⁵⁹ gibi fıkıh, hadis, kelâm ve felsefe konularında derin bilgiye sahip olmasının yanı sıra tasavvuf, alanlarında dirayetli bir ismin getirilmesi dikkat çekicidir. Zira o, tasavvufta daha ziyade büyük İslam mutasavvıfı Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin etkisi altında kalmış, onun Vahdet-i vücûd nazariyesini felsefi mahiyette yorumlayarak "Fusûsü'l-Hikem"ine şerh yazmış ve bu görüşleri ile Osmanlı ilim geleneğinin bu temel üzerine inşa edilmesini sağlamış kurucu bir şahsiyettir. Özellikle bu şerhe bir giriş sayılan "Mukaddimat" kısmı önemli görülmüş ve sonradan müstakil bir eser gibi kabul edilmiştir.⁶⁰ İnalçık, Orhan Gazinin bir yandan kendi içindeki mistik eğilimli heterodoks (farklı, değişik) alperen dervişleri himaye ederken, bir yandan da bu tarihlerde tebası arasında büyük bir Rum topluluğu bulunan Hristiyanlarla bir uzlaşma zemini bulmaya çalıştığını söyleyerek, birbirlerinden etkilenip etkilenmediklerine değinmeksizin, daha ziyade, bir bakıma her iki toplumda da mistik karakterli bir inancın yaygın olduğuna dikkati çeker.⁶¹

Burada son olarak Palamas'ın bir dönem Türklere esir düştüğünü de hatırlamak gerekir. Palamas 1354'lerin başında Selanik'ten Bizans'ın başkentine deniz yolculuğu yapmıştır. Amaç, sürgündeki tahtın meşru varisi V. Ioannes

⁵⁸ Steven Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge University Press, London, 1968, s. 136.

⁵⁹ Mehmet Bayraktar, "Dâvûd-i Kayserî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 9 İstanbul, 1994, s. 33

⁶⁰ Eserin Türkçe tercümesi için bkz. *Davud el -Kayseri, Mukaddimat : Fususu'l-Hikem'e Giriş*, trc. Turan Koç-Mehmet Çetinkaya, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

⁶¹ Halil İnalçık, "Orhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 33 İstanbul, 2007, s. 381.

Paleologos'la (1341-1391) VI. Ioannes Kantakuzenos (1347-1354) arasında uzlaşma sağlamaktır. Fakat bindikleri bot, Gelibolu'da Türkler tarafından rehin alınmış ve yolcuları bırakmak için fidye istenmiştir. Bizans sarayı ile iletişimin bozuk olması nedeni ile, Palamas tanınmış bir isim olduğundan onun için istenen fidye miktarı sürekli yükseltince Palamas ve arkadaşları Anadolu'nun değişik şehirlerinde bir yıldan fazla bir süre, Mart 1354'en Temmuz 1355'e kadar tutsak olarak tutulmuşlardır. Bu süre ona, Lapseki, Biga, Bursa, İznik gibi Türklerin yeni fethettikleri Hristiyan şehirlerini, halkını yakından görme, onlarla izlenimlerini yazma, bir Hristiyan rahip olarak Müslümanlarla dini konularda tartışmalara girme imkanı vermiş ve bu konularla ilgili uzun bir mektup kaleme almıştır.⁶²

Mektubun tam tarihi belli değildir. Mektubu ya tutsaklığı sırasında ya da tutsaklığının son dönemlerinde İznik'te iken 1355 Temmuz'unda veya da aynı yıllarda serbest kaldıktan sonra yazmış olabilir. Mektupta Türklere ve onların şahsında İslama karşı çok aşırı negatif ve o dönemler için aşağılayıcı ifadeler kullanmıştır.⁶³

İzniğe transferinden önce Palamas, Orhan Gazi'nin (mektupta "Emir Orhan" diye geçer) isteği üzerine, Emir'in (Orhan Gazi) yanındaki "Chiones"ler denen kişilerle dini konularda bir münakaşaya girmiştir. Bu gruplar Palamas'ın mektubunda çok net değildir, bu yüzden adı geçen gruplar Wittek ve Arnakis arasında bir dizi makalede polemik konusu olarak tartışılmıştır. Paul Wittek "Xioveç", Byzantion, 21(1951): 421-423 de, Arnakis'in bunları "Ahi" grupları ile özdeşleştirmesini tenkit etmiştir. Wittekin iddiası ise "Chiones, isminin Farsça ve Türkçede, efendi, din adamı, öğretmen anlamlarına gelen "hoca" isminin bozulmuş ve evrimleşmiş hali olduğudur. Bu yüzden de Chioneslerin dini önderleri ifade ettiğini söylemiştir.⁶⁴

⁶² Daniel J Sahas, "Captivity and Dialogue: Gregory Palamas 1296-1360 and the Muslims". *The Greek Orthodox Theological Review*, Cilt 25, Brookline, 1980, s. 409-436.; G. Georgiades Arnakis, "Gregory Palamas Among The Turks and Documents of His Captivity as Historical Sources." *Speculum*, Cilt 26, No 1, (Yayın yeri yok), 1951, s. 104-118.

⁶³ Türkler için, saygısız, tanrının nefret ettiği, bütünüyle iğrenç ırk Tanrı hakkında kendi inançlarının Romalılardan üstün olduğu inancıyla övünüyorlardı, der. Türkleri Pavlos'un Mektuplarında tenkit ettiği (Romalılara Mektup 1/ 21, 29) inançsızlara benzetir. Onlar her ne kadar Mesihî tanısalar da ona saygı gösterdiklerini iddia etseler de onu onurlandırmazlar, onun yerine ölmüş ve gömülmüş bir insan olan (Hz Muhammed'e saygı gösterirler der. Daniel, "Captivity and Dialogue", s. 414-415; Arnakis, "Among The Turks", s. 408, 410.

⁶⁴ Daniel, "Captivity and Dialogue", s. 433 (13 nolu dipnot)

Tartışma bu olaya şahitlik eden bir tıp doktor olan Taronites tarafından kaydedilmiştir. Palamas, tartışmanın bu adamların endişelerinden dolayı Emirin huzurunda değil de, onun görevlendirdiği başka resmi kişilerin nezaretinde yapıldığını söyler. Tartışma konuları genelde İslam – Hristiyan kelamcılarının odaklandığı konular üzerinedir ki bunlar; tahrif Kutsal Kitapların tahrifi), teslis inancı, tebşirat ve Hz. Muhammed'in (SAV) diğer peygamberler göre konumu meseleleridir.⁶⁵

6. SONUÇ

Bizans'ta manastırlar, kurumsal bir yapıya dönüştükten sonra her dönemde dini, sosyal ve siyasi bakımlardan toplumda karşılığı olan bir kurum olmuşlardır. Nispeten özerk yapılar olan ve resmi kilise temsilcilerine göre toplumda daha çok itibar gören manastır keşişleri, gerektiğinde, inzivaya çekildikleri hücrelerinden çıkarak kilisedeki teolojik kavgalara ve siyasi olaylara taraf olmuşlardır. Burada Palamas örneğinde olduğu gibi, başlarında dirayetli ve saygın bir isim olduğu zamanlar, taraf oldukları bu teolojik ve siyasi tartışmalarda etkin roller üstlenmişlerdir. Bu nedenle de, Bizans'ta toplumsal karşılığı olan manastırlar, özellikle kriz dönemlerinde, başta krallar ve patrikler olmak üzere üst bürokrasinin dikkate almak zorunda kaldığı önemli bir meşruiyet aracı konumuna dönüşmüşlerdir. Bunun en iyi örneğini Selanik Piskoposu Grigorios Palamasta görmekteyiz.

Palamas, zamanla çeşitli değişim ve dönüşümler geçirmesine rağmen, kökleri IV.- V. Yüzyıllara kadar dayanan mistik karakterli hesyatik dini geleneğin son temsilcisidir. Özellikle Aynaroz Manastırlarınca yaşatılan bu hesyatik uygulamalar, aslında tümüyle manastırların kendi iç yapılarını ilgilendiren bir takım özel dua tekniklerine dayalı bir anlayıştır. Bu yönüyle de, geçmişte Bizans'ta Manastırların da taraf olduğu, gerek ikon tartışmaları, gerekse Bizans tahtına meşru varisler arama hareketi olarak bilinen “Arsenistler”le karşılaştırıldığında, tabiatı gereği teolojik ve politik tartışmaların en uzağında olması gereken, başka bir ifade ile gündelik teolojik ve politik tartışmalarla hiç ilgisi olmayan, kendi halinde bir harekettir. Ancak burada Palamas'ın ya da bu hareketin şanssızlığı, Bizans'taki iç siyasi kavgaların ve taht çekişmelerinin yaşandığı bir döneme karşılık gelmiş olmasıdır. Öte yandan, böylesi karışık bir ortamda, bu oluşumun başında Palamas gibi saygın bir keşişin bulunuyor olması ise hesyatik hareket için büyük bir şans olmuştur. Zira bu karışık ortamda Palamas, başta Barlaam olmak üzere gerek teolojik, gerekse politik karşıtları ile giriştiği mücadelelerden galip çıkarak hesyatik düşüncenin ve uygulamaların Ortodoks inancıyla uyumlu olduğunu kabul

⁶⁵ Daniel, “Captivity and Dialogue”, s. 412.- 418.

ettirmiştir. Ayrıca III. Andronikos'un ardından Kantekuzenos'u Bizans tahtının meşru varisi olarak görüp yaptığı politik tercihler neticesinde, Kilise Konsillerince meşruiyeti onanan hesyatik düşüncenin, aynı zamanda kral tarafından yayınlanan bir "Tomos"la Bizans yasası haline gelmesini ve böylece Bizans'ın yıkılışına kadar bu düşüncenin ayakta kalmasını sağlamıştır. Tüm bu yönleri ile o, Bizans Ortodoks mistisizminin ortaya çıkardığı son büyük isimdir demek her halde abartılı olmayacaktır.

Bu hesyatik uygulamaların, İslam mutasavvıflarının çeşitli zikir biçimleri ile benzeşmesi meselesine gelince, bu konu, her ne kadar çalışmamızın sınırları dışında kalmış olsa da, kanaatimizce coğrafi yakınlıktan dolayı böyle bir etkileşimin olması mümkündür. Zira o dönemde Anadolu'da ve bilhassa Bizans sınırlarında, çeşitli özelliklerde çok yaygın sufi hareketleri görülmektedir. Dolayısıyla biz, gerek sufi hareketin Orta Asya ve Hint coğrafyasından gelmiş olması, gerekse sufizmin hesyatik akıma göre daha organize ve daha baskın olmasından hareketle, hesyatik keşişlerin sufi uygulamalardan daha çok etkilenmiş olabileceğini düşünüyoruz. Ancak hiç bir etkileşim olmadan, bu tür düşünce ve uygulamaların, dinlerde var olan bu tür ortak fenomenlerden, yani dinlerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmış olacağı görüşü de gözden uzak tutulmaması gerekir.

Burada Palamas'ın Türklerle yaptığı polemikleri anlatan mektuplarına gelince, buradaki tartışma konuları yeni olmayıp altı asır önce Müslümanlarla benzeri polemiklere giren Ortodoks bilgin Yuhanna ed-Dımaşki (649-749) vb ile yaşanan polemikleri tekrarlamıştır. Konular; tahrif, teslis inancı, tebşirat gibi geleneksel Hıristiyan-Müslüman polemik konularıdır. Ancak benzerlerinden farkı bunun Türklerle yapılmış olmasıdır. Bu mektup ayrıca o dönem Bizans - Türk ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yine mektup İslam ve Türkler hakkında o günkü Ortodoks Hıristiyanların düşüncelerini bilmek adına da önemli bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

Arnakis, G. Georgiades, "Gregory Palamas Among The Turks and Documents of His Captivity as Historical Sources." *Speculum*, Cilt 26, No 1, 1951.

Bayraktar, Mehmet, "Dâvûd-i Kayserî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994.

Chryssavgis, John, "St. John Klimakos", *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Edited by John Anthony Mc Guckin) Oxford 2011.

Davud el -Kayseri, Mukaddimat : Fususu'l-Hikem'e Giriş, trc. Turan Koç-Mehmet Çetinkaya, İstanbul : İnsan Yayınları, 2011.

Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi -III*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul 2003.

Hamilton, Janet – Hamilton, Bernard – Stoyanov, Yuri, *Bizans Döneminde (650-1405) Hristiyan Dualist Heretikler*, (Çev. Leyla Kuzucular), Ankara, 2011.

İnalçık, Halil, “Orhan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33 İstanbul 2007.

Kallistos, Metropolitan of Diokleia, “Hesychasm”, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Editedby John Anthony Mc Guckin), Oxford 2011.

Meyendorff, John - Gendle, Nicholas, *Gregory Palamas: The Triads*, New Jersey 1983.

Meyendorff, John, "Mount Athos in the Fourteenth Century: Spiritual and Intellectual

Meyendorff, John, *A Study of Gregory Palamas*, (Trans from French George Lawrence), London, 1964.

Legacy." *Dumbarton Oaks Papers* Sayı 42, 1988.

McGuckin, A. John, “Barlaam of Calabria”, *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Editedby John Anthony Mc Guckin) Oxford 2011.

Nicol, M. Donald, *Bizans 'ın Son Yılları* (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1999.

Nicol, M. Donald *The Reluctant Emperor: A biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295-1383*, Cambridge 2002.

Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan), 5. Baskı, Ankara 1999.

Öngören, Reşat “Zikir” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul, 2013

Prokurat Michael - Golitzin, Alexander - Peterson, D. Michael, *Historical Dictionary of the Orthodox Church*. Cilt, 9, London 1996.

Runciman, Steven, *The Great Church in Captivity*, London, 1968.

Sahas, J. Daniel, “Captivity and Dialogue: Gregory Palamas 1296-1360 and the Muslims”. *The Greek Orthodox Theological Review*, Cilt 25, 1980.

Sinkewicz, E, Robert, "A New Interpretation for the First Episode in the Controversy Between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas." *The Journal of Theological Studies*, Cilt 31, No 2, 1980.

Smith, Allyne, *Philokalia: The Eastern Christian Spiritual Texts: Selections Annotated & Explained*. Second Publishing, Woodstock, U.S., 2006.

The Cambridge History of Christianity: Volume 5, Eastern Christianity. (Edit. Michael Angold), London, 2006.

Thomas, Stephen, “St. Gregory Palamas” *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity I-II* (Editedby John Anthony Mc Guckin) Oxford 2011.